

اورنجی سنہ

اورنجی صابی

دار الفنون الہیات فا کولتیر مجموعہ

تاریخی ، اجتماعی ، دینی ، فلسفی

تشرین اول — ۱۹۲۸

نہزادہ بائی اوقاف مطبعہ سی

۱۹۲۸

ابن تومرت

مهدیك دعواسیله ظهور ایله حکومت تأسیس ایتمش اولانلردن بری ده (ابن تومرت) دره مغرب اقتصاده کائن (سوس) داغلری ایچنده یشایان (هرغه) قبیله سی آره سنده دنیایه کلش اولان (محمد بن عبدالله بن تومرت) (۵۰۱ هـ) ده علم تحصیل ایتمک اوزره شرقه کچمش و (بغداد) ده (ابوبکر الشاشی) [۱] دن کلام و اصول فقه اوقومش و محدثلردن حدیث استماع ایتمش ایدی . بوراده کندیسسنگ (غزالی) و (غزالی) نك شریکی (کیا الهراسی) [۲] دن دخی درس آلمش اولدیغنی سویلینلر واردر . بعض مؤلفلر (غزالی) دن (شام) ده اوقومش اولدیغنی سویلمکده درلر . (اسکندریه) ده دخی (ابوبکر الطراطوشی) دن [۳] درس آلمش ایدی .

بورادن (مکه) یه کلش و ایقای هجدن صکره بر مدت مجاورتله معلوماتی توسیعه چالیشمش ایدی . آئنده بر عصا و بر اریق دن بشقه برشیئه مالک اولمیان (ابن تومرت) دائماً علم و عبادتله اشتغال ایدیور و کندی لسانی اولان بر برج و صحرایه ده بویوک بر طلاق بیان کوستریور ایدی .

هرکسه حسن معامله ایتمکی بیلین (ابن تومرت) هر حال و حرکتنده ثانی ایله حرکت ایدر و کندیسسیه کوریشملر حقنده دائماً خیر خواهلق ابراز ایدر ایدی .

دینی نصیحتلری لسانندن هیچ اکسیک ایتمین (ابن تومرت) بو خصوصده هر درلو فداکار قلره قاتلانیدیور و پک بویوک بر صبر و تحمل کوستریور ایدی . (۵۰۵ هـ) ده (اسکندریه) دن دیار مغربه عودتله (صنهاجه) ملوکندن (یحیی بن تیم) زماننده (مهدیه) یه کلدی . بوشهرک بر جامعنده اقامت ایتمکه باشلایان بویکی مسافر بر طرفدن تدریس اتنده بولینیور و بر طرفدن ده شدتلی موعظه لر و یره رک تنقیدات اجرا ایدیور ایدی . حکمدار (یحیی بن تیم) طرفندن سرایه جلب ایدلمش اولان (ابن تومرت) حسن حرکت و طلاق

[۱] زماننده کی کلام بونک استاذی عد اولنور ایدی . (۳۹۷-۴۸۵ هـ)

[۲] فحول علمادن اولوب فقه ، اصول فقه و سایر علومده ممتاز ایدی . کندیسسی (امام الحرمین) ک

طلبه سی میاننده (غزالی) دن صکره اک بویوک شهرت علمییه حازدر [۴۰۰-۵۰۰ هـ]

[۳] فقهای مالکیه دندر . (۵۲۰ هـ) ده وفات ایتشد .

وبلاغتيله بو حکمدارک حرمتی جالب ایتیش وتوجهاتنه مظهر اولمش ایدی . (مہدیہ) دن (بحایہ) یہ [۹] کلمش اولان (ابن تومرت) ک بورادہ ویرمش اولدینی موعظہ لر کندیسینک پورادن (بحایہ) یہ برفرسخ مسافہدہ کائن (ملالہ) نامندہ کی کویہ نفیی موجب اولمش ایدی کہ (ابن تومرت) بو کویہ تصادف ایتدیکی (تلسان) مضافتدن (تاجرہ) نامندہ کی کوچوک بر شهر اھالیسندن (عبدالمؤمن بن علی) نک شخصیتندہ غایہ املنک بر آندہ تحقق ایتدیکی کورمتش ایدی .

(ابن تومرت) (فاس) ، (جزائر) ، (تونس) ، (اندلس) ده حکمران اولان (مائمین - مرابطین) ی قالد برہرق بونلرک یرندہ بشقہ بر حکومت تاسیس (ابن تومرت) ک غایہ املی ایدی . روایتہ نظراً دینی نصیری ورود ایتدیکی وجہ اوزرہ قبول ایله (سلفیہ) مسلکینی التزام ایدن (مرابطین) ک حکمدارلری (امیرالمسلمین علی بن یوسف بن تاشفین) ک (غزالی) نک کتابلرنی یاقوسی [۱] خبری (غزالی) یہ واصل اولدینی وقت (غزالی) نک نزدندہ بولمش اولان (ابن تومرت) عین مجلسدہ بولان دیگر ذاتلر کی (غزالی) نک آغزندن شوسوزلری دویمش ایدی : « یقیندہ بو حکمدارسلطنتی غائب ایدہ جکدر . واوغلی قتل اولنہ جقدر . وبو ایشلری یاپہ جق اولان ذات شو ذات (ابن تومرت) اولہ جقدر ... » بوروایتہ نظراً کندی منوی ضمیرینی بردفعہدہ (غزالی) نک آغزندن دویمش اولان (ابن تومرت) ک بوخصوصدہ بسله دیکی امل کسب قوت ایتیش ایدی . بعض تاریخردہ کوریلورکہ اوتہدنبری (رمل) ، (جفر) کی غیرمثبت علملرہ قیمت ویرن بالعموم مغربیلر کی (ابن تومرت) دخی بو علملر ایله اوغراشمقده بونلرہ بیوک بر قیمت عطف ایتکده ایدی .

شرقدہ بولندینی ائنادہ الدہ ایتیش اولدینی برصحیفہدہ استقباله عائد معلومات وکھانتلر کورن (ابن تومرت) کویا بو صحیفہدہ (عبدالمؤمن) ک اوصافی اولجہ کورمتش وبو [۱] (۴۵۷ھ) ده (ناصر بن ملناس) طرفندن تأسیس ایدیلان بو شهر (بنی حاد) طرفندن مرکز اتخاذ ایدمش ایدی .

[۲] « امیرالمسلمین نزدندہ یالکیزمالی فقہنک فروعی بیلنلر مظهر حرمت اولورلر ایدی . نظر ومحاکمہ قابلیتندن محروم اولانلر رواج بولدیلر . کتاب وسنت اونوتولدی . کلام ایله اشتغال ایدنلر تکفیر ایدیلور ایدی . حکمدارہر زمان کلام تدریسی منع خصوصدہ ولایتلرہ امرلوریریلور ایدی . (غزالی) نک کتابلری مغربہ کلنجہ امیرالمسلمین بونلرک یاقیدملرنی امر ایتدی . [المعجب فی تلخیص اخبارالمغرب - ص ۹۹]

اوصافه مالك اولان كيمسه يى تحرى ايتمكده بولنش ايكن مذكور (ملاله) نامنده كى كويده كوردىكى (عبدالمؤمن) ك شخصنده تاميله بو اوصافى بولش ايدى .
 بونك طوغرىسى (ابن اثير) ك (ج ۱۰ ، ص ۲۴۱) ديدىكى كى (ابن تومرت) (عبدالمؤمن) سىياسنده عزيم وتشبثك اك قوتلى وعدلرني كورمش وبونلرى كندى غايه املنى استحصالة استعمال ايتكى دوشونمش ايدى . بونك ايجون (ابن تومرت) (عبدالمؤمن) ك اسمنى ومنسوب اولدنى قيله يى (قيس قيله سى) اوكره نوب ايلك دفعه (عبدالمؤمن) ي كنديسنه ربط ايتك مقصديله شويله بر حديث اوقودى :
 الله تعالى آخر زمانده (قيس) قيله سنه منسوب بر كيمسه ايله بودينه يارديم ايدى جكدر ... » [۱]

بو حديثى دويان (عبدالمؤمن) (ابن تومرت) ه تاميله باغلانمش ومتحد حركت ايدى جكنى وعد ايتش ايدى . بونلره اوچنچى اولق اوزره التحاق ايدن (عبدالواحد) ي جسماً قوى وعقلاً ضعيف اولان اوچ كيشى داها تعقيب ايتش اولقله مجموعاً اتى كيشى اولشلر ايدى .
 بونلر (ملثمين) ك بايخقى اولان (مراکش) ه قدر گلش وبوراده دخى تنقيداته باشلامش ايدلر .

حكمدار بولان (على بن يوسف) ك همشيره سنى جاريه لريله برابر سوقاقده آچيق [۲] كورمش اولان (ابن تومرت) وارقاداشلرى بونك راكب اولدنى حيوانه دگنك ايله وورمش اولملريله حكمدار ك همشيره سى يره دوشمش ايدى . بووقعه اوزرينه بو حكمدار دخى (ابن تومرت) ي ارقداشلريله برابر اقامت ايتدىكى شهر خارجنده كى خراب مسجودن سراينه آلديرتمش وجلب ايتدىكى فقيهلر ايله (ابن تومرت) آره سنده بر مباحنه زمينى آچمش ايدى . (ابن تومرت) بك قوتلى دليللر ايله بو حكمدار ك حركتلىرى وجاهاً تنقيد ايدى رك باشده حكمدار اولق اوزره موجود اولان فقيهلرى سكوته مجبور ايتش ايدى .
 يالكز (مالك بن وهيب) [۳] نامنده كى (اندلس) لى بر مستننا ذات (ابن تومرت) ك

[۱] ان الله ينهر هذا الدين في آخر الزمان برحل من قيس

[۲] (ابن اثير) ك (ج ۱۰ ، ص ۲۴۲) افاده سنه كوره بونلر ك قابىللىرى يوزلرني آچار وار ككلى اورتر ايدلر . وبوندن طولاني (ملثمين - به جليلر) نامنى آلمشلردر .

[۳] (المعجب فى تلخيص اخبار المغرب) صاحبي (مراكشى) بوذات (قراضة الذهب فى ذكر لثام العرب) نامنده بر اثرينى (بنى عبدالمؤمن) ه غائد كيتبخانه ده كوردىكى سويليور .

مقصد حقیقیستنی کشف ایده رڭ حکمداری ایفاظا یتک ایستمش ایدیه ده موفق اوله مامش ایدی . (ابن تومرت) (مالک بن وهیب) ك بولندینی (مراکش) ده اوطورمنی محذورن سالم کورمیه رڭ ارقداشلیله برابر بوشهر جوارنده بولسان (اغمات) [۱] قصبه سینه چککدی . بوراده (ابن تومرت) ك مقصدینه مطلع اولان فقیه لر دن (عبدالحق بن ابراهیم) نامنده کی برقبیله داشی کندیسینه (اغمات) . برکونلک مسافده بولنان (ینممل) داغلرینه تحصی توصیه ایتدی که (ابن تومرت) ك منسوب بولندینی (هرغه) قبیله سی ده بو داغلرده ایدی .

(ابن تومرت) داغلریری کنریسینه (۵۱۴ - ۱۱۲۰) -ه (درن) داغلرنده کائن (ینممل) -ه صورته ربط ایتدی : . کلش اولان (ابن تومرت) ك بورایه ورودنی دویان جوار اهایلیسی آقین آقین کندیسینی کورمکه کلیورلردی . بوداغلرده ساکن اولان کیمسه لر هر مالک جدی وصیمی اولدیغنی قبول ایدیور وهر حادثه ده برکرامت کوریور ایدیلر . بونلرک ایچنده (ابن تومرت) ك منسوب اولدینی (هرغه) قبیله سی اهایلسندن اولانلر دخی وار ایدی که (ابن تومرت) ك بوداغلری انتخاب ایتسینه بونکده آریجه برعامل اولدیغنی قبول ایتک ممکندر .

زائرلرینه دیندارانه نصیحتلر ویرن (ابن تومرت) بونصیحتلر آره سنده (ملثمین) حکومتندن شکایتلرده بولمغنی هیچ اونوتمیور ایدی . برسنه قدر بو خصوصده فعالیت کوسترن (ابن تومرت) . الك اول کندی قبیله سی اولان (هرغه) لیلر اتباع ایتش ایدیلر . بوده (فاطمیلر) کی مهدیلک دعواسنك مقصدینی استحصال خصوصنده بویوک بره تأثیر اوایندیره جغنی بیلدیکنندن (مهدی) نك « یوزنی عدل وحقانیت ایله دولدره جنی » حقنده کی حدیثی ذکر ایتکه ومهدینك مغرب اقصاده ظهور ایده جگنی ایلری سورره رڭ اورنایه قویه جنی کندی مهدیلکنه مقدمه لر یایمغه باشلادی .

ایلك دفعه (عبدالمؤمن) اوصافی خبر ویرلش اولان (مهدی) نك (ابن تومرت) اولدیغنی سویلیه رڭ کندیسینه بیعت ایلدی . مختلف کویلر وقبیله لری محتوی بولنان (درن) داغلری اهایلسندن کندیسینه اتباع ایدنلر چوغالیورلرایدی . (ابن تومرت) ك انتخاب ایتدیکی

وبوذا نك فلسفه یه وقوفی اولدیغنی وکندی خط دستله یازمش بولندینی (بطلمیوس) ك (کتاب الکبره) سنی و (مجسطی) بی دخی کوردیکنی ذکر ایدیور .

[۱] (مراکش) قرینده در. فرنکارك (مراکش) . نسبته Maroquin دیدکلری سخیتایله

مشهوردر .

(تینمال) وجوارنده کی ذروه لری قارلی داغلر اوقدر مرتفع و اوقدر صبارپ و عارضه لی ایدیلر که بر مؤلفک افاده سنه کوره ایکی داغ آرمسند کائن اولان بوشهره کیدن دار بر پاته قادن بعضاً را کب اولدینی حیوانندن اینمکه مجبور اولمق شرطیله آنحق بر سواری کچم بیلیر ایدی . بعضاًده مرور ایچون یول اولدیغندن اوقاق کوپر یلردن کچمک ایجاب ایدر ایدی که بو کوپر یلر آلینجه مرور و عبور منقطع اولور ایدی . بو صعب المرور داغلرده محصن ایدن (ابن تومرت) ایچون اتباعی تکثیر ایتک لازم ایدی . بو خصوصده فعالیتیه کرمی و یرمش اولان (ابن تومرت) تجربیه سز کنجلی داها قولای قزانمقده اولدیغندن باشنده بولنانلرک اکثریسی کنجلی تشکیل ایدیورلر ایدی . بوندن بشقه بوجه آتی برجیله سیله (تینمال) اهالیسنک قسم اکثریسی کندیسنه اشتراک مجبور ایتدی :

بوشهر چوققلرینک بعضیلری پدرلرینه بکنزه میورلر ایدی . پدرلری اسمر رنکلی اولدقلری حالده چو چوققلر صاری صاچلی و ماوی کوزلی ایدیلر . (ابن تومرت) بونک سسبیه پدرلره صوردی و حکمدار اولان [امیرالمسلمین - علی بن یوسف بن تاشفین] ک فرنگ و روم کوله لرینک هر سنه ویر کو طوبیلامق ایچون بو داغده کائن اولان شهرلرینه کلدکارینی بونلرک و رودلرنده کندیملری خانه لرندن چیقوب بو کوله لری قادینلریله برابر کندی خانه لرنده اسکان ایتدکارینی و بو چو چوققلرک بونلردن حاصل اولدقلرینی اعتراف ایله شکایتده بولندیملر . (ابن تومرت) بونلری تشجیع ایتدی . کوله لرک و رودنده هر کسک آوندنه کی کوله یی قتل ایتسنی قرارلاشدیردیملر . (ابن تومرت) ک ارانه ایتدیکی طریق ایله حرکت ایتمش اولان (تینمال) اهالیسی حکمدارک قورقوسنن (ابن تومرت) ایله مشترک حرکت مجبور اوله رق داغلرده کی یوللری سد ایله مدافعه وضعیتیه کچدیملر .

(ابن تومرت) کندیسنه اتباع ایدنلری اهمیتلرینه کوره مختلف قسملره آیریدی . بونلرک برنجی درجه ده اهمیتلی اولانلری اون کیمسه اولدیغندن شکایتدی :

بونلره [ایت عشره - اونلر] تسمیه ایتدی که کسب اطلاع ایده مدیکمز بردانه سی مستثنا اولمق اوزره دیکر لرینک اسملری بوجه زیردر :

عبدالمؤمن بن علی

شیخ ابراهیم الهزرجی

• ابو حفص عمر بن یحیی الهشانی

• • • • •

شیخ ابو محمد عبده الوثریشی « البشیر »
 « عبد الواحد الزواوی » طیرالجنه - جنت قوشی
 « عبده بن ابی بکر »
 « واستار الاغماتی »
 « ابو اسحق ابراهیم بن جامع »

بونلردن صکره [ایت خمسین - اللیلر] کلیور ایدی که بونلر کنندیسنه اتباع ایتمش اولان قبیله لرك رؤسای ایدیلر اوچنچی و صوك طبقه اولمق اوزره ده [ایت سبعین - یتمشلر] وار ایدی .

برنجی طبقه ده کیلر ؛ کنندیسیله مهاجرته برابر مهدیلکفی ایلک دفعه تصدیق ایتمش اولدقلرندن بونلره (مهاجرین اءلین - جماعه) تسمیه ایتمش ایدی .
 ایکنچی طبقه ده کیلره (مؤمنین) نامی ویریور ایدی .

(ابن تومرت) ك بو تشکیلاتده استهداف ایتدیگی غایه عربلر آره سنده کی قبیله داشلق رابطه سی قیرمق و بو مختلف قبیله لره منسوب کیسه لر ی کنندی لهنده بر نقطه ده برلشدیرمك ایدی . (ایت خمسین) زمره سنك کنندیسنه اتباع ایتمش اولان مختلف قبیله لرك رئیس لرندن مرکب اولمسی بونی کوسترمکده در .

(ابن اثیر) (ج . ۱ ، ص ۲۴۳) ده کوریلدیگی وجه ایله (ابن تومرت) بونلرك یکدیگرلرینه قارش ی طرز حرمت و حرکتلری خصوصنده دخی قاعده لر وضع ایتدیگی کبی عموماً قیصه و اوجوز لباسلر کیینملرینی دخی اصول اتخاذا ایتمش ایدی [۱] .

(ابن تومرت) ك (ینمال) (ابن تومرت) (ینمال) شهر ی خارجنده بر مسجد بنا ایتدیرمش ایدی . توابعیله برابر بومسجدده نماز قیلار و شهره اهل البنی قننی و (نمینر) : یاتسو نمازندن صکره داخل اولور ایدی . بوشهرک حصاتی و اهالیسنك کثرتی کنندیسنی اندیشه یه القا ایدیور و کنندی علمیه دوندوکاری تقدیرده بونلر ایله اوغراشمغه کنندی قوتنك کافی اولمدیغی بیلیور ایدی . شهر اهالیسنندن بومسجدده نماز قیلماغه کئلره سلاحمز کللرینی سویلین (ابن تومرت) برکیجه بونلری مسجده قتل ایتدیره رك یاننده کی کیسه لر ایله شهر ی باصدی و کیجه باصقیننده شهر اهالیسنندن اون بشیک کیشی ی قتل ایتدی .

[۱] اوزون آنکلی ألبه نك شرعاً ممنوع اولدیغنه دائر [صحیح مسلم] . باق . ج ۱ ، ص ۷۱ .
 دولت مطبعه سی طبعی .

صاحبسز قالان خانلری و اراضی بی کندی اتباعنه توزیع ایتدی . و بوشهری بر سور ایچنه آلدی . و شهری محافظه مقصدیه یو کسک برداغه محکم بر قلعه بنا ایلدی . یوقارده اسملرینی تعداد ایتمش اولدیغمز (اونلر) دن (فقیه افریقی) کندیلرینی شهرلرینه قبول ایله معاونت ابرازندن کری دورمامش اولان (تینملک) اهالیسنه قارشى بوصورتله مقابله ایدلسننه اعتراض ایتمش اولمسیله : « بو بنم عصمتتمده شک ایتدی [۱] بونی قتل ایدک ... » دییه (ابن تومرت) بونکده حیانتنه ختام ویردی .

(ابن تومرت) اطرافیده بولنان قبیلهلری دخی کندی لهنه بر تصفییه تابع طوتدی . بونی ده (تمیز) تسمیه ایتدیکی اصول ایله حل ایتدی . شویله که :

(اونلر) دن بری اولان و کندیلرنجه (بشیر) لقبی طاشیمان (ابو محمد عبدالله ونشریشی) علمادان وعین زمانده قرآن کریمی و (امام مالک) ک (الموطاء) [۲] نى از بر بیان بر ذات ایدی . فقط ایجابنده بر کرامت کوستره بیلیمک ایچون (ابن تومرت) ک تدبیر و توصیه سیله بو آدم کندیسینی او قومق و یارمق بیلیمز بر جاهل و حق صالیاسی کو کسنه آقان و وجودینک قوه ماسکه سی ضایع اولمش اولان بر صارصاق صورتنده کوستریبور ایدی . هر زمان ؛ بو آدمده بر سر السهی اولدیغی و قریباً بوسرک منکشف اوله جغفی سولین (ابن تومرت) برکون شویله بر خطبه ایراد ایلدی :

« هیکز بیلیر سکز که (ونشریشی) او قومق و یازمق بیلیمز برامیدر . حیوان اوزرنده « دخی دورامیه حق قدر صارصا قدر . الله تعالی او ناعلم و صحت بخش ایتدی و اونی سزک « ضماثر و اسرار یکزه مطلع قیلدی . ایشته سزه عظیم برکرامت ... » « بیلیر سکز که الله تعالی [لیمیز الله الحیث من الطیب - الله تعالی خبیث کافری پاک « مؤمندن فرق و تمیز ایچون ... سورة الانفال - آیت ۳۷] و [منهم المؤمنون و اکثرهم « الفاسقون - اونلردن مؤمن اولانلر اولدیغی کی اکثریسی ده فاسقدرلر ... سورة آل « عمران - آیت ۱۱۰] بیورمشددر . »

« بو (نشریشی) انسانلرک ایچلرنده کیزلدکری شیلری بیلیر . امت محمد آرده سنده « بویله ناسک ضماثرینه مطلع ذاتلر بولنه بیله چکی ده رسول اکرمک : « بنم امتکم آرده سنده »

[۱] شیمیلرجه امام معصومدر . (پایا) لایخطی اولدیغی کی .

[۲] (امام مالک) [۹۵-۱۹۷هـ] ک مشهور کتابی اولوب فقه بابری اوزره جمع ایدلمش احادیث

شریفه بی جامعدر .

« بعضی فراسقی قوتلی اولان والهامه مظهر بولان کیمسه لر واردر که عمر بن الخطاب اولردن »
 « بریدر . » حدیثیله ثابتدر . »

« بر چوق کیمسه لر بزم دعوتیزی قبول ایتدیلر ؛ فقط ایچلرند نفاق صاحبیری »
 « اکسیک دکلدرد . شه سز بولری صدق نیت اصحابندن تفریق ایتک ضرورتی واردر . »
 « بو (بشیر) صدق نیت ادبانی منافقاردن تفریق و تمیز ایدیه جک و کیملرک جهنملک »
 « اولدقلرینی سویلدیکی کبی جنتلک اولانلری ده بشیر ایدیه جکدر . . . »

بوخطبدن صکره اولجه قرآن کریمی و (موطاء) ی ا زیر ایتش اولان (بشیر)
 بولره درت کونده تمامیه قرآن کریمی ا زیر اوقودی . و صوریلان فقهی مسائله
 (الموطاء) دن جوابلر ویردی (بشیر) بهت وحیرت ایچنده قالمش اولان جاهل خلقه
 بوکرامتی شو صورتله ایضاح ایتدی : « دون کیجه بانا برماک نازل اولدی . بوملک
 قلبی یقصادی و قرآنی و موطئی و بر چوق علمی تعلیم ایلدی . . و جناب حق بانا
 برنور احسان ایلدی که بونکله بن جنتلک اولانلری جهنملکلردن تفریق و تمیز ایدیه رم . .
 سزه جهنملکلری قل ایتیه کزی و جنتلکلری حیسانده براتسا کزی امر ایدیه جکم . . .
 بنم صدق قولی تأیید ایتک اوزره جناب حق فلان رده کی قویوه ملکک ازال ایتدی . . .
 اولر شیمدی اوراده بی تصدیق و تأیید حاضر درلر »

باشده (مهدی) اولق اوزره فریادلر ایله آغلایان خلق (بشیر) ک سویلدیکی
 قویونک باشنه واصل اولدیلر . . . بوقویونک باشنده (مهدی) نماز قیلدقنصکره :
 « ای ملکک . . . (ابو محمد عبدالله الوشریشی) کندیسنک مظهر الهام اولدیغنی و جنت
 اهلنی جهنملکلردن تمیز و تفریق ایتک اوزره کندیسنه برنور احسان ایلدیکنی سویلیور . .
 بونک تأییدینی سزدن بکلیورز . . . » دیمسی اوزرینه اولجه قویوه ایندیرلش اولان انسانلر
 طرفدن : « [نهوت طوغری سویلیور . . .] » سوزلریله (بشیر) تأیید و تصدیق ایلدی .
 بوندنصکره حیلینی ستر ایتک ایچون (مهدی) نک : « بوقویو مقدس برقویودر .
 نجاست و سائرده دن محافظه ایچون طاش و طور اقله دولدرلمسی لازمدر . . . » دیمسیله
 قویونک ایچنده کی انسانلرک اوزرینه طاش و طور اقله دولدورلدی .

بوکرامت آرزمانده اطرافه شایع اولدی . و (مهدی) بی قبول ایتش اولان
 قبیله لر (تمیز) دعوت اولندیلر . بونلرک افرادی ایچنده اولجه تحقیقاتی اجرا ایدلش
 اولانلرک عقل و احتیاط صاحبیری جهنملک اولق صفتیه افنا ایدیه جکک و کنج تجربه سز

اولانلر جنتلك اوله جقلر وافنا ايدلميه جكلر ایدی . (ونشریشی - بشیر) ؛ فوج فوج (تمیز) ایچون گلش اولان قبیله لرك افرادی ایچنده کندیسندن حذر اولنان کیمسه لرك جهنمك اولدقلرینی سولیلور و بونلر در حال داغده کی اوچوروملردن اشاغی آتیلهرق افنا ایدیلورلر ایدی . تجربه سز کنجلر و کندیسندن حذر ایدلمن کیمسه لرك جنتلك اولیلور و (بشیر) ك صاغ طرفنه کچریلیور ایدیلر . بوصورتله (تمیز) تمام اولمش و قتل اولنانلرك عددی یتمش بیکی بولمش ایدی . [۱]

(مهری) نك (ملئین - مرابطین) ه (مهدی) آرتق طرفدارلردن امین ایدی .
فاشی آمیریغی حاسبه لر ؛ بو ؛ (بشیر) دیدکلری (ابو محمد عبدالله الو

نشریشی) نك قومانداسنده (مرابطین) دولنك الندم بولسان (اغمات) ه عسکر کوندردی . بونلر (مرابطین) طرفندن مغلوب ایدیلر . برچوقلری مقتول دوشدیکی کپی (اولنر) دن اولان (ابو حفص عمر بن یحی الھنتانی) دخی آلدینی خفیف بر جریحه دن کندیسنی وفات ایتمش کی کوستردی بونك وفات ایتدیکنی کندیسنه خبر ویرلره (ونشریشی) ؛ « او ؛ وفات ایتماشدر . و برچوق بلده لری فتح ایتدکجه (واندلس) ده غزالر اجرا ایتدکجه وفات ایتمه جکدرده ... » دیدی . و (ونشریشی) نك بوسوزی عقبنده دیرلمسی لازم کان (عمر الھنتانی) دیرلدی . بونلر منهزماً عودتلرنده (ابن تومرت) طرفندن کوسترتمش اولدقلری صبر و متانتلردن طولانی شکرانه نائل اولدیلر . (ابن تومرت) اطرافه عسکر سوق ایتمکدن خالی قالیلور ایدی . بونلر صیقیشدقلری زمان داغده تحصن ایدیورلر ایدی . (۵۲۴ - ۱۱۲۹) ده اکثریسی پیاده اولان قرق بیک کیشیلک بر اوردو چیقاران (ابن تومرت) بو اوردوینیته (ونشریشی) نك قومانداسنده مرکز حکومت اولان (مراکش) اوزرینه سوق ایتدی . (عبدالمؤمن) دخی بونلرك ایچنده ایدی . [۲]

[۱] (ابن تومرت) ه طرفدارلق ایدن مؤلفلر (ابن تومرت) ك قتل ایتدیکی کیمسه لرك متعدد نصیحتلره رغماً شروفا دی ترك ایقامش اولدقلرینی سولیلورلر ایتسه ده (ابن تومرت) ی تقیددن قورنارمه جقلری آشکاردر .

[۲] (المعجب فی تلخیص اخبار المغرب) صاحبی (ابن تومرت) ك بو اوردو به (عبدالمؤمن) ی قوماندان تعیین ایتدیکنی و اوردو به خطاباً : « سز مؤمنلر سکیز . بوده امیریکزدر . » دیمسینه اوکوندن اعتباراً (عبدالمؤمن) ك (امیرالمؤمنین) عنوانه کسب استحقاق ایتمش اولدیغنی یازیورده

بونلر (ابن تومرت) ك (مہدی معصوم) اولدیغنی تبلیغہ مأمور ایدیلر. بونی قبول ایتین (مرابطین) (ابن تومرت) طرفندن (موحدین) تسمیہ ایدیلن اتباعی واسطہ سیلہ تأدیب ایدیلہ جکک ایدی. بونلر (مراکش)ی محاصره ایتدیلر. (مرابطین) حکمداری (علی بن یوسف بن تاشفین) بوشهرده ایدی. محاصره نك یکرمنجی کونی (سبلماسه) والیسی بویوک برارودو ایله معاونتہ شتاب ایتدی. عین کونده حکمدارک اوغلی (زین) قوماندا سی آلتندہ شہر ده بولنان عسکر؛ معاونت اوردوسنک کلدیکی جہتہ مقابل جہتدن طیشاری چیقملریلہ ایکی قوت آردہ سندہ قالان (ابن تومرت) ک اوردوسی بویوک برحاربہ دن صکرہ فنا حالده مغلوب ومنہزم اولدی. وقوماندا نلری (ونشیشی) مقتول دوشدی. [۱] (تینمل) . عودت ایدن منہزملری (ابن تومرت) بیک بر صورتلہ تسلیہ ایتدیکی کبی (عبدالمؤمن) ک حیاندہ قالمش اولمسی آتی ایچون اک بویوک ضمان اولمق اوزرہ کوستردی (ابن تومرت) بوہزیمتدن صکرہ چوق معمر اولسادی [۵۲۴ هـ] ده (عبدالمؤمن) ی رینہ براقہرق (تینمل) ده وفات ایلدی .

(ابن تومرت) (ابن اثیر) ک [ج ۱۰ ، ص ۲۴۵] (۵۲۴ هـ) ده کی مغلویت اوزرینہ داتا خستہ اولدیغندن طولانی خستہ لنی اشتداد ایدہ رک (۵۱) کیمر : ویا (۵۵) یاشندہ اولدیغنی حالده وفات ایتمش اولدیغنی قید ایتسنہ نظراً (۴۲۳ - ۱۰۸۰) ویا (۴۶۹ - ۱۰۸۶) ده (مصاصدہ) نک (هرغه) قیلہ سی ایچندہ دوغمش اولان (ابن تومرت) اورتہ بویلی، اسمر رنکلی بویوک باشلی ، کسگین باقیشلی ، مہیب برعلوی وحسنی ایدی [۲] بوذات یوقاریدہ سسویلدیکمز وجہلہ شرقہ کجی وبرچوق کیمسہ لردن او قودوی . تاریخی بعض خطالرینہ رغماً شوراسی محققدرکہ تشکیل ایتدیکی (موحدین) حکومتی کسب قوت و ثروت ایتدکری حالده کنیدیسی همشیرہ سنک اکیردیکی یوکن آلمش اولدیغنی یازہ ایله کچینور وهرکون یالکیز برچورک ایله براز زیتون یاغی ییبورایدی .

دنیا مالی اولہرق بریاستون ایله برابریکدن بشقہ برشیئہ مالک اولمیان (ابن تومرت) ک دائماً شویت ودرزبانای ایدی :

[۱] (ونشیشی) نک ثلوسی (عبدالمؤمن) درحال دفن ایتدیرمش وبونی مقتوللر آردہ سندہ بولہ مدقلری ایچون اوردودہ بولنانلر بونک ملکک طرفندن کوک یوزینہ قالدیرلمش اولدیغنه ذاہب اولمشلر ایدی .

[۲] بونک حسنیلکینی انکار ایدن ومتعدد نلیبساتی اولدیغنی سسویلینلری (ابن خلدون) مشہور مقدمہ سندہ شدلہ رد ایتکدہ در . ص ۲۳ - ۲۴ ، (بیروت) طبعی .

« دنيان صويك چونكه سن - دنيايه چيلاق اوله رق چيقدك ... » [۱]
 نأهل دخي ايتامش ایدی .

(متنبی) نك شو : اوغورنده حياتكى مهالكه الفا ايتديكك شرف بيلديرك فوقته
 يوكسلمش شرفلردن اولسون . چونكه اوراق برشرف اوغورنده كي تولومك طاديله
 بويوك شرف اوغورنده كي تولومك طادی آره سنده برفرق يوقدر . [۲] »

بيليرني صيق صيق ايراد ايديشي ده مفكورده سنه نه قدر صادق اولديغني كوستريورايدى .
 عيني زمانده ينه (متنبی) نك شو :

« بنم بيلديكم كي ناسي تماميله بيلنلر هيچ آجيمه سزين اونلرك قانلريله قارغيلريني
 قانديررلر . چونكه بويله بايموب ده ناسه آچيان ؛ بيلسين كه ناسك آلته كچه جك اولورسه
 كنديسنه آجيه جق يوقدر . [۳] »

بيليرني داأما انشاد ايتسي ده بو خصوصده كي فلسفه سني كوسترمكده در .

(متنبی) نك شو :

« هر نه قدر اونلر ايله معاشرت ايديورسه مده اونلرك جنسندن دكلم ، طوبراقلر
 آره سنده كي آلتون كي [۴] . »

ييتني دخي ديلندن دوشورمه مسي كنديسني محيطندن وزماننده كي انسانلردن يوكسك
 كورديكسك دليليدر . عين زمانده كنديسنك ده كوزل شعرلري وار ایدی . شو :
 « اونلر اوزاقلاشوب سني آرقه لرنده براقدقلى وقت هان اونلري چكيشديرمه
 باشلادك ... عين زمانده ياپديغك غيبتك قنالى حقنده هر كسه نصيحتلر ويريور واونلري
 بو فعلی ارتكاب اتمكدن منع ايديورسك فقط كندك بونصيحتله نيجون عامل اوليورسك .
 اى بيله يي طاشي ! ... سن بچاقلري كسكين ياپيورسه كه كندك كسكين دكسك ... » [۵]

[۱] تجرد من الدنيا فانك انما ، خرجت الى الدنيا وانت مجرد

[۲] اذا غمرت في شرف مروم ، فلا تقع بمادون النجوم

فطم الموت في امر حقير ، كطم الموت في امر عظيم

[۳] ومن عرف الايام معرفتي بها ، وبالناس روى رحمة غير راحم

فليس بمرحوم اذا ظفروا به ، ولا في الردى الجارى عليهم باتم

[۴] وما انا منهم بالعيش فهم ، ولكن معدن الذهب الرغام

[۵] اخذت باعضادهم اذ ناوا ، وخلفك القوم اذ ودعوا

فكم انت تنهى ولا تنهى ، وتسمع وعظاً ولا تسمع

فيا حجر الشـخذ حتى متى ، تسن الحدبد ولا تقطع

(ابن خلیکان) بر برجہ برکۃ اولان بو (تومرت) کلمہ سنده کی (تاء) ی ضم و (واو) ی سکون و (میم) ی فتح ایله و (راء) ی سکون ایله ضبط ایتمکده در .
 « آثار ی اونک خبر لری افاده یه بلیغ برر لساندر . اونی آثار یله عیاناً کورمک ممکندر ... [۱] »

بقی (ابن تومرت) حقنده سویله نمشدر .

بعضی بیتلری (المعجب فی تلخیص اخبار المغرب) [ص ۱۲۱ - ۱۲۲] ده موجود اولان اوزون برمدحیه وارد رکہ بوده (ابن تومرت) حقنده سویلنمش و (تینملل) ده کی قبری اوزرنده اوقونمش ایدی .

(ابن تومرت) انباءه نبویه (اندلس) ملوک طوائفندن (بنی هباد) ک اوچنجی و صوک حکمداری؛ شاعر و ارباب علم و معرفتہ محب اولان (معتمد) (موصی) اسفی و بردی : زماننده (اندلس) کچن (ملثمین) دن (یوسف بن تاشفین) ک بوراده کی حدود بویلرینه براقیدینی عسکرلر مناسبتیلہ (مرابطین) نامیلده یاد ایدیلان (لمتونه) و (مسوقه) قبیله لرندن متشکل اولان (ملثمین) حکومتی عسکر ی قابلیتئر کوسترمه سنہ رغماً ذوق فلسفیدن تمامیلہ محروم ایدی (یوسف بن تاشفین) و بونک اوغلی (علی بن یوسف) زماننده فروع فقهیه ایله اشتغال ایدن فقیهلر موقع اعتبارده اولوب هر یرده باشده حکمدارلر اولقی اوزره کرک بویوک و کرک کوچوک ایشلرده بونلر ایله مشاوره ایدیلرک حکم و یریلور ایدی . بنابرین بونلرک زمانلرنده یوقارده ذکر ایدلدیکی کبی مالکی مذهبی کتابلری ایادی اعتبارده اولوب تفسیر، حدیث، کلام کبی علملره عائد آثار ترک ایدلمش ایدی .

بونلرک ظنلرینه نظراً کلام بدعت اولدیغندن و اعتقادہ خلل و یرہ جکندن بو علمه عائد اولان کتابلر یالکیز ترک ایدلمک ایله قالمیوب برکیمسه نک نزدنده بولنشی او کیمسه اچون آغیر جزالری موجب اولور ایدی .

حتی یوقاریده سویلدیکمز کبی (غزالی) نک کتابلری (علی بن یوسف) ک امریلہ احراق ایدلمش ایدی .

(ابن تومرت) ایسه شرقده تحصیل ایتدیکنندن (معتزله) نک تأثیریلہ (اشعری) لکه کیرمش اولان (کلام) مجادلاتی او کرشمش و ترک تأویل ایله (سلفیه) مسلکینی التزامک

تجسیمه انحرار ایده جکنه قائل اولمش ایدی . (ابن خلدون) ك افاده سنه نظرآ [مقدمه - ص ۴۰۰] (مرابطین) ی الوهیتی تجسیم ایله اتهام ایدن (ابن تومرت) بونقطه یه تعریض قصدیه کندی اتباعه (موحدین) تسمیه اتمش ایدی .
بزجه (ابن تومرت) ك اتباعه (موحدین) تسمیه ایتسنك بروجه آتی داها صریح برسیبی واردر .

شویله که : (ابن تومرت) شرقده اشعر بلکی او کرشمش ایدیسه ده یالکنز بر مسئله ده (معتزله) یه طرفدار اولمش ایدی . اوده (نفی صفات) ایدی .

اشعره سلف کی جناب حقت صفاتی اولدیغنی قبول ایتدکلی حالده (معتزله) صفات اثبات ایتدیورلر ایدی . صفات انسانی جناب حقی توحیده منافی عد ایدیورلر ایدی . و مخالفینه قارشو بونقطه یی ك بویوك سبب فاقیت عد ایتدکلیدن کندیلرینه کمال افتخار ایله (اصحاب التوحید - موحد) نامی ویریورلر ایدی . (معتزله) کی نفی صفات ایدن (ابن تومرت) دخی اتباعه بوندنطولای (موحدین) دیمش ایدی . شونی ده سویله لم که : (ابن تومرت) شیعیلکندن ده « هر زمانده بر امام معصومدن یر یوزینك خالی اولماسی » اعتقادی آلمشدر . فقط اوله کورونیدیور که بواعقادی (ابن تومرت) کندیسی ایچون پك جاذب بولمشدر . یعنی کندیسی (امام معصوم) اعلان ایدن (ابن تومرت) شیعیلکده کی بواعقاده ایناندییی ایچون (امام معصوم) اولمامشدر . بلکه (امام معصوم) اوله جنی ایچون بوعقیده اینامش ویا اینامش کورینمشدر .

(ابن تومرت) ك تألیف اولمق اوزره مختلف کتابلر تألیف اتمشدر .

ایتملی اثرلر : (کتاب القواعد) و (کتاب الامامه) و (اعزامیطاب) [۱] و (موطاء الامام المهدی) [۲] نامنده کی اثرلر بوجه دندر . بونلردن اعتقاده عائد اولان (کتاب القواعد) ایله (کتاب الامامه) یی بر بزجه و عربجه یازمش ایدی . [۳]

[۱] (۱۹۰۳) ده علامه (غولذیر) ك بر مقدمه سیله (جزائر) ده طبع ایدلمشدر . (ابن خلدون) نارنجنده [ابن تومرت] (کتاب الامامه) سنه (اعزامیطاب) دییه باشلامش اولقله (کتاب الامامه) نك براسمی ده (اعزامیطاب) اولمشدر . [دیور ایسه ده اشاغیده کوریله جی و جهله (کتاب الامامه) (اعزامیطاب) دییه باشلایان بر مجموعه نك محتویاتندن برخی تشکیل ایتکده دره . [۲] (۱۳۲۵ - ۱۹۰۷) ده (جزائر) ده طبع ایدلمش اولان بواتره یازیلان مقدمه ده بواترک (ابن تومرت) ه منسوب اولدیغه دائر قرائش قویه کوسترلشدر .

[۳] عمومی کتبخانه ده (تومرو ۳۵۸۶) بولنان (کتاب کنزالعلوم والدر المنظوم فی علم

(ذهبی) نك (تاريخ اسلام) نده [آياصوفيا كتيبخانهسى ، نومرو ۳۰۱۰]
 كوريلديكى / وجهله (ابن تومرت) ك (كتاب القواعد) نده : ه ذره قدر بر باطلده تىمادى
 باطللك عمومنده تىمادى كيديره ديمسنة نظراً بو خصوصده (خوارچ) و (معتزله) دن بعضيلرى
 ايله عين اعتقادده اولديغى اكلاشيلمقده در .

(كتاب الامامه) سندده (مهدي) اولديغى ادعا ايدن (ابن تومرت) كنديسنه
 اطاعتدن تأخير ايدنلرك كافر اولدقلىنى سويليور ايدى . بونك (وعيديه) دن اولمى
 يعنى كىناه ارتكاب ايدنلرك كافر اولدقلىنى سويلمى كنديسنك مهديلكنه ايتانيمان
 و كنديسنه اطاعتدن تأخير ايدن كيمسنة لرى تكفير ايتك وبوصورتله (مرابطين) عليهنه
 بر عصبيت دينيه احداث ايتك مقصدينه معطوف اولمق احتمالى واردر .

(ابن تومرت) (كتاب القواعد) و (كتاب الامامه) سنى اتباعى اولان (موحدين)
 ايجون يازمىشدر . (اعزمايطلب) ديهه باشلا دىنى ايجون بو نامى آلمش اولان اثرى
 (طلبه) تسميه ايتديكى (عبدالمؤمن) وسائر ارقداشلىرى ايجون يازمىشدر . داهادوغرىسى
 بو اثر (۵۱۵ هـ) ده (سوس) بلده سندده (هراغه) رباطنده (ابن تومرت) ك طلبه
 ويرديكى درسلك نوطليدر .

حديثلردن احكام فقهيه نك نه صورتله استنباط اولنه جغفى ييلديرن بو اثر (اصول حديث)
 ايله باشلامقده در . بوندنصكره (ابن تومرت) ك (اغمت) ده فقهيلر ايله اجرا ايتمش
 اولديغى مناظره ايراد ايديليور وبوراده حقت علمه و باطللك جهل وشك وظنه مستقند
 اولدقلىرى حقنده كى تقسيمه ايديلان اعتراضى دفع صددنده عجيغه لرحه سوزلر سويليور
 وبوندن صكره ينه (اصول حديث) ه عودت ايديلهرك متعاقباً (اصول فقه) قواعدى
 ذكراولينيور ، و (وضع) علمندن بحث ايديليور (حساب) ، (هندسه) و (طب) ك
 اساساتى ذكرايديلهرك اثره ختام ويريليور .

بوقاريده سويلديكمز كى (اعزمايطلب) ناميله (۱۹۰۳) ده (جزائر) ده باصيلمش
 اولان بر اثر (ابن تومرت) ك مختلف موضوعلره دائر تقريرلرلى احتوا ايدن بر مجموعه
 اولوب خافى اولان (عبدالمؤمن) طرفندن املا ايدلمىشدر .
 بو مجموعه ده بوقاريه خلاصه سنى درج ايتديكمز (اعزمايطلب) دن صكره (الكلام
 فى الصلاة) كلكده در .

الشرعة ودقايق علم الطبيعه) نامنده كى اثر بعض كتاب قانالوغلرنده موضوعن اولان (ابن تومرت) ه
 نسبت ايدلمش ايسه ده بو اثر بشقه بر (ابن تومرت) كدر .

بواژده (صلاة) ك لغوی و شرعی معناری بیلدیریلیور . و فضائلی و اقسامی ذکر
ایدیلیور . (مسح عل الخفین) ، (تیمم) بختلرندن صکره ینه (اصول فقه) مسائلنه
کچیلهرک مقید ، مطلق ، محمل ، مفسر ، ناسخ ، منسوخ ، حقیقت ، مجاز ، کنایه ،
تعریض ، اسماء عرفیه و اسماء شرعییه دائر معلومات ویریلیور و احکام شرعییه اثباتده
عقل و قیاسك مدخلی اولوب اولماسی بختی ایراد اولتیور .
بو مجموعه داخلنده کی (توحید) ده دائر اولان اثر (اثبات واجب) ك متعدد طریقله
احتوا ایتمکده و نبوت محمدیه (صلعم) نك اثباتیله ختام بولمقده در .
بو مجموعه داخلنده (کتاب الامامه) سی و (کتاب القواعد) ی دخی موجود در .
بو کتابلردن صکره (ملثمین) ك ذممه دائر بر باب وارد که حدیثلرده وارد اولان ذمائم
عادات و احوالک بر چوغی تعداد اولنهرق بونلرک جمله سی (ملثمین) ه تطبیق اولتمش
و کندیلرینه قارشو اهالی قیامه تشویق ایدلمشدر .
بوندن صوکره ینه (توحید) ه دائر دیگر بر اثر موجود در ، مجموعه مختلف احکام
شرعییه دائر حدیثلر ایله ختام بولمقده در .

۹ تشرین اول ۹۲۸ دارالفنون الدیارات فاکولته سی کلام تاریخی مدرسی

محمد سرف المبر

